

SPINOZA PROBLEMİ: BİR NAZİ SUBAYININ PARADOKSU

Irvin D. Yalom (2012), İstanbul: Kabalcı Yayınevi
(çev. Ahmet Ergenç)

Irvin Yalom'un Türkçe'ye çevrilen son kitabı, *Spinoza Problemi* (İngilizce baskısı 2012), baskı rejimleri, faşizan yönetimler, totaliter devletler olduğu sürece güncelliğini ve önemini yitirmeyecek sorular ile bizi karşı karşıya bırakıyor: "İrkçi ve baskıcı düşünceler nasıl bir kişilik yapısı içinde serpilip gelişir? Böyle bir kişiliğin iç dünyası nasıl biçimlenir? Ne tür düşünsel ve duygusal arka plan bu düşüncelerin gelişimi için uygun bir zemin sağlar?" Bu çok çarpıcı ve kitabın sonuna kadar işlenmiş soruların bir başka soru ile birleştirildiğini görüyoruz: "Özgür ve bağımsız düşünce nasıl bir kişilik yapısının ürünüdür ya da özgür düşüncenin içinde beslenip gelişeceği özel bir düşünce ve duygu bileşiminden söz edebilir miyiz?"

Bir psikoterapist için meydan okuyucu bu iki soruyu birleştirecek bir kurgu yaratmanın bütün zorluklarını aşan Yalom, kitabında hem bu soruları takip etmemizi sağlıyor, hem de heyecan verici olaylar örgüsünü felsefi düşünceler ile birleştirerek bir yazım ustalığı sergiliyor.

Irvin Yalom, *Bugünü Yaşama Arzusu*, *Nietzsche Ağladığında* yapıtlarında olduğu gibi, *Spinoza Problemi*'nde de "psikobiyografik" bir çalışma sunuyor. Bir Yahudi düşünürün büyük Alman filozofları ve yazarları tarafından neden çok sevildiği ve göklere çıkarıldığı sorusunu hayatı boyunca yanıtlamaya çalışan Yahudi düşmanı Nazi Subayı Rosenberg ile bu sorunun merkezinde yer alan Spinoza'nın hayatlarından kesitler sunan bir kurguya dayandırıyor romanını. Bu iki karşıt kişilik, kendilerini besleyip büyüten koşullar eşliğinde, psikolojilerinin derinliklerinde gerçekleşen çatışmalar ve çözümler ya da sorunları belli biçimlerde çözüme erdirmeye çalışmaları ele alınarak anlatılıyor.

Tarihsel olaylar ve kişilikler üzerine herhangi bir ansiklopedik kaynak ile ulaşılabilecek "ilk elden" bilgiler üzerine bir zenginleştirme ve ayrıntılandırma

sunmuyor kitap. Kaçınılmaz olarak biyografik bilgiler içermesine karşın, asıl olarak Rosenberg ve Spinoza'nın kişiliklerinin derinliklerine doğru bir yolculuğa davet ediyor bizi; iç dünyalarındaki fırtınaların, çatışmaların, hesaplaşmaların ve bütün bunlarda kendini gösteren temel farklılığın nedenlerinin izini sürüyor. Birbirinden gezegenler kadar uzak bu iki kişilikteki farklılığı ve bunun “olası” nedenlerini, psikanalitik bir kazı ile keşfetmenin yetkin bir örneğini sunuyor.

Spinoza ve Rosenberg arasındaki fark nedir? Aslında bu, bırakalım kitabı okuyanları, her iki kişilik hakkında yüzeysel bilgisi olanların bile basitçe yanıtlayabileceği bir soru. Portekiz'den sürgün edilmiş Yahudi bir ailenin çocuğu olarak 1632'de Hollanda'da doğan Benedictus de Spinoza, yaşadığı çağda dinsel bağnazlığa, hurafelere, boş inançlara savaş açmış, özgür düşüncenin ancak özgürlüğü koruyacak laik bir siyasal yapıda gerçekleşebileceğini düşünmüş; bu düşünceleriyle de aydınlanmanın, laikliğin ve demokratik devletin öncülü olmuş bir isimdir. Dinsel inançlara ve kutsal kitaplara karşı takındığı bu eleştirel tavırdan dolayı, 1656'da *Cherem* cezası alır; Yahudi cemaatinden bir daha dönmek üzere aforoz edilir. Özgür düşünsel bir ortamın olduğu Rijnsburg'a giden Spinoza, burada Batı felsefesinin özgün ve yaratıcı yapıtlarına imza atar.

Alfred Rosenberg ise, 1893 yılında Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Estonya'da dünyaya gelir. Annesinin Alman kökenli olması nedeniyle, kendisini Estonya'da yaşayan bir Alman olarak tanımlar. Almanya onun için “ana vatan” ya da “yuva”dır. İlk gençliğinden itibaren sahip olduğu Yahudi karşıtı fikirleri zamanla pekişir ve Almanya'ya yerleştikten sonra, Alman Nasyonal İşçi Partisi'nin önde gelen ideologlarından biri olur.

Rosenberg, Avrupa Yahudilere ait hazineleri, sanat eserlerini Almanya'ya taşımakla görevlendirilir. Hedefleri arasında, Spinoza'nın Rijnsburg'daki kütüphanesi de vardır. Filozofun kitaplara duyduğu özel sevgi nedeniyle Avrupa'da o dönemde basılan değerli kitapları topladığı kütüphanesi, ölümünden sonra borçlarını karşılamak için diğer eşyalarıyla birlikte haraç mezat satılmıştır. Neyse ki noter memuru kitapların listesini tutmuştur. Bu listeye dayanarak XIX. yüzyılda, basım yerleri ve tarihleri eskileriyle aynı olmak üzere kitaplar yeniden bir araya getirilir. Rosenberg'in, Spinoza'nın elleriyle tuttuğu hatta şerhler düştüğü hayaliyle toplatıp arabaya doldurduğu bu 151 kitap, Nazi rejiminin çöküşünden sonra, 1946 yılında Almanya'da bir tuz madeninde bulunur.

Spinoza üzerine bir roman yazmayı isteyen, ancak, nasıl bir kurgu içinde yazacağına karar veremeyen Irvin Yalom'a bu olay ışık tutar. Hollanda'ya yaptığı gezide, Spinoza'nın müzesini gezerken bu olayı anlatan rehber, Yalom'a romanı için geliştireceği olaylar örgüsünün anahtarını vermiştir.

Roman, Rosenberg ve Spinoza arasındaki bu esrarengiz ilişkide düğümlenecektir: “Spinoza problemi”nde.

Bir Yuvaya Ait Olmak

Rosenberg hayatı boyunca Spinoza’yı zihninden kovamaz. Koyu bir Yahudi düşmanı olan bu Nazi subayının zihni, bir Yahudi filozofun hayatı ve ona sunduğu probleme kilitlenmiştir. Yalom, bu kilitlenmeyi (ya da Rosenberg açısından çözümsüz olan bu problemi) başka bir halkı ya da ırkı düşman olarak gören ve dünyaya bakışını, siyasal ideolojisini bu karşıtlık üzerinden geliştiren düşünceyi ve hatta bu düşünceyi besleyen kişilik yapısını analiz etmek için kullanır. Çocukluğundan itibaren Rosenberg neden içinde Yahudilere karşı bir nefret büyütür? Sonu gelmez, katı ve insanlık dışı bu nefretin kökenleri nedir? Rosenberg’in “iyi” ya da “kötü” bir insan olmasının ötesinde, onda bu nefreti besleyip büyüten nasıl bir kişilik yapısı kök salmıştır? Ahlaki yargılardan uzak bir biçimde, Rosenberg’i bütün duyguları, düşünceleri, zayıf ve güçlü yanlarıyla bir “insan” olarak ele alan, Publius Terentius’un “İnsana ait olan hiçbir şey bana yabancı değildir” şiarıyla psikoanaliz birikimi birleştiren Yalom, onun aracılığıyla düşmanlık ve nefret duygularını anlamaya yönelmektedir.

Ve bunun için Rosenberg’in “yeniyetme” döneminden başlar. On altı yaşındaki Rosenberg, sınıf temsilcisi olmak için yaptığı konuşmada, Alman ırkının saflığından söz eder, başka ırklarla karışarak bu ırkın zayıflatılmaması gerektiğini haykırır. Estonya’nın Reval kentinde başka pek çok halktan (Rus, Estonyalı, Polonyalı ve Yahudi) öğrencilere seslendiği bir konuşmadır bu. Houston Steward Chamberlain’in *Ondokuzuncu Yüzyılın Temelleri* adlı kitabını (bu kitapta, Aryanların Yunan ve Roma uygarlıklarına öncülük yaptıklarını iddia eden bir tarih anlayışı sunulur) okumuş ve etkilenmiş olan Rosenberg, lise yıllarında ırkçı ve Yahudi karşıtı görüşlerini yeşertmektedir.

Yalom, yaptığı konuşma nedeniyle onu odasına çağıran okul müdürünün ağzından, Rosenberg’e ilişkin bir değerlendirme sunar: “...Hangi popüler olmayan, yalnız, beceriksiz yeniyetme üstün bir ırktan olduğunu, atalarının büyük medeniyetler kurduğunu öğrendiğinde memnuniyet mırıltıları çıkarmaz ki? Özellikle de ona hayran olacak bir annesi olmayan, babası ölümün eşliğinde olan, ağabeyi hep hasta olan bir çocuk...” Annesi daha o bebekken ölen, babasını veremden genç yaşta kaybeden, soğuk ve depresif bir evde korku ve yalnızlık dolu bir çocukluk geçirmiş olan Rosenberg’i Spinoza ile tanıştıran, yücelttiği Goethe’nin Spinoza’nın hayranı olduğunu, *Etika*’yı bir sene boyunca cebinde taşıdığını ve aklını özgürleştiren, içini huzurla dolduran bir kitap olarak betimlediğini söyleyerek onu hayat boyu içinde taşıyacağı bir problem ile baş başa bırakan bu okul müdürüdür. “Evrensel Alman dehasının aşağılık

bir ırkın mensubundan bu kadar çok yardım görmüş olmasını nasıl açıklıyorsun?” diye sorar Müdür ona. Öğrenme ve merak eksikliği olan Rosenberg, ırkçı düşüncelerinden hiç ödün vermezken hayatı boyunca umutsuzca bu soruyu zihninin bir köşesinde taşıyacaktı.

Rosenberg’i analiz ederken Yalom, hayali bir kişiliğe, Rosenberg’in abisinin arkadaşı Friedrich Pfister’e başvurur. Friedrich, 1900’lerin başında Zurich’te Tıp Fakültesinde psikiyatri eğitimi almıştır. Rosenberg üniversiteyi bitirdikten sonra Estonya’ya geri döner. Kendini bulunduğu ortama yabancı ve anavatanı olan Almanya’dan uzakta “köksüz” hissetmekteyken, bir barda Friedrich ile karşılaşır. İkilinin konuşmaları sırasında, kendisi ve geçmişi hakkında bir arayış içerisinde girmiş olan Rosenberg, Friedrich’in soruları ve yorumları ile afallar; Friedrich’in “dili” ona tamamen yabancıdır. “Kendinden hiç söz etmeyen, düşüncelerini ve duygularını paylaşmaya mesafeli duran Rosenberg için geçmiş deneyimlerle biçimlenmiş iç dünyaya” doğru Friedrich ile yapılacak yolculuk bilinmedik bir deneyimdir. Buna direnç gösterir. Özellikle de “yuva” konusunu Friedrich deşelemeye başlamak istediğinde.

Kendisini yuvasız, bir yere ait olmayan ve hatta başkalarının aşağılamalarına ve alaylarına maruz kalan birisi olarak hisseden, bunun tersini insanlara göstermek, kendini kanıtlamak için şiddetli bir istek duyan Rosenberg’e, Friedrich yuvanın aslında kendi içinde, kendi derisini altında olduğunu göstermeye çalışır: “Gerçekten yuvada olmak insanın kendi derisi içinde yuvasında hissetmesidir”.

Friedrich ile konuşmaları, kendisini derisinin içinde hissetmeyen, özsayı eksikliği çeken Rosenberg’in yuvasızlık hissini azaltır, ama içli dışlı bir sohbet onun alışmadığı bir şeydir. Yine’de “yuvada olmama” hissini kökenlerine inme konusunda direnci zayıf olan Rosenberg, Yahudilere yönelik hislerinin nedenlerini deşelemek söz konusu olduğunda taştan bir duvar kesilir. Bu direnişi çözebilmek için Friedrich epeyce uğraşır; ileriki yıllarda Berlin’de tekrar karşılaştıklarında Rosenberg “kendine dair hiçbir merak duymayan bir filozof bozması” olma durumundan bir dirhem uzaklaşmamıştır. Sohbetlerinde kendine yönelik araştırmaya aynı dirençle yanıt verir. Ama artık farklıdır: Kendini ait hissettiği bir yuvaya kavuşmuştur. 1918 yılında Münih’e gelen Rosenberg, Yahudi düşmanlığını profesyonel gazeteciliğe aktarmış, beceriksizce yazdığı oyunların sahneye konamamasından Yahudileri sorumlu tutan Dietrich Eckart’ın Yahudi karşıtı gazetesi *Auf Gut Deutsch*’ta çalışmaya başladığında “nihayet bir yuva, bir baba, bir amaç” bulmuştur kendine. Onun için “baba” daha sonra Hitler’in kişiliğinden cisimlenecektir. “Onaylanma isteği”, Hitler’den gelecek ufak bir takdiri hayatının en anlamlı olayına dönüştürür; aksi ise tamamen bir öz yıkımdır.

Aynı koşullarda büyüyen abisi, Rosenberg gibi Yahudilere amansız bir düşmanlık beslemez. Yalom, kitapta bunu Friedrich'in ağzından "büyüleyici bir muamma" şeklinde betimler. Yazar, bu muammayı kitap içinde çözmeye çalışmaz. Psikososyal bir analiz sunmak amacıyla değildir yazar; kendi içimizdeki öfkeleri, zaafı, düşmanlık ve nefret duygularını, yaraları görebilmemiz için, yani iyileşmeye başlamaya adım atabilmemiz için Rosenberg aracılığıyla bir ayna tutmaktadır bize.

Nihayetinde, felsefenin en özgür ve özgürlükçü düşünürlerinden Spinoza da annesini altı yaşındayken kaybeder, can sıkıcı bir çocukluk geçirir. Yirmi iki yaşına geldiğinde, uzun süredir hasta olan, bu yüzden de hayata dair kılavuzluğundan yararlanamadığı babasını, ayrıca üvey annesini ve kız kardeşini kaybetmiştir.

Yuvaya Ait Olmama ya da Bağlanmanın Başka Yolu

Yalom, Spinoza'yı neden romanının konusu olarak seçtiğini, Friedrich'in ağzından aktarır: "Bazen bizim alanımızın Spinoza'yla, her şeyin, hisler ve düşüncelerin bile sağlam bir soruşturma ile keşfedilebilecek bir nedeninin olduğuna inanan Spinoza ile başladığını düşünüyorum". Ona göre filozof, felsefe ve psikiyatrinin çakıştığı nokta olan kendi zihnini okuma becerisi ve mantıksal soruşturmanın kurucu isimlerindedir.

Yazar için Spinoza, aynı zamanda, Rosenberg'in karşı kutbunu temsil eder: Her ne durumda olursa olsun, özgürlüğünden ödün vermeyen, belli bir topluluğa ait olma yoluyla kendi güvende hissetmektense, düşüncelerinden ya da düşünmekten vazgeçmemek adına tek başınalığı, dışlanmışlığı, yuvasızlığı göze alan düşünür.

Yaşadığı çağda, dini liderlerin yaptıklarının ya da söylediklerinin siyasi tartışmalar olduğunu ve bunun din kisvesi altında yapıldığını; din adamlarının sosyal hayatı düzenlemek ve cemaatin çıkarlarını korumak için geliştirdikleri uygulamaların "gerçek din" ile alakası olmadığını; insanların kendi akıl yetilerini geliştirmelerinin önünde dini otoritelerin engel oluşturduklarını öne sürecek kadar cesur ve özgür bir kişiliktir Spinoza. *Cherem* cezası verilerek Yahudiler tarafından aforoz edilmesi, kitaplarının Hıristiyanlarca yasaklanması bu açıdan hiç de şaşırtıcı değildir.

Bir de şu "seçilmiş ırk" düşüncesi... Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*'de, Yahudiler'in seçilmiş olduğu yönündeki düşüncüyü alaşağı eder. Rosenberg'in yalnızlık, yalıtılmış durumu, bir başarı, kendini kanıtlama ve üstünlük hırsına zemin hazırlıyordu. Bir anlamda aşağılık kompleksinin üstünlük kompleksine dönüşmesi... Yalom, açık olmasa da, aynı duygunun bir kavim, bir halk, bir topluluk ölçeğinde nasıl işlediğine dair bir soru atar ortaya.

Kitabın en ilginç bölümlerinden biri Spinoza'nın Yahudi toplumundan dışlanmasından sonra, "yuvasız" ve yalnız bir insan olarak bu sorunla nasıl boğuştuğu, dışlanmışlık ve yalnızlık korkusunu ve *Cherem*'in açtığı yarayı nasıl iyileştirdiği üzerine geliştirilen söyleşileri içerir. Fanatik bir Yahudi tarafından bıçaklandığında üstünde olan Palto, bu iyileşmenin bir simgesi gibi hep duvarda asılı durur.

Spinoza, yazarın yarattığı bir karakter olan Franco sayesinde, kendi korku ve acılarının kökenine iner; Franco ona terapi yapma olanağını sunar; kendi iç dünyasına doğru bir kapı açar; içsel "gerçekliğini" keşfetmesi için ışık tutar. O, kendi gerçeğiyle, korkuları ve acıları ile yüzleşmekten korkmaz. Siyah palto bu korkusuzca yüzleşmenin ya da korkuyu alt etmenin bir sembolüdür. Derinliklerine doğru yelken açar ve korkularına neden olan şeylerin "bilgisi"ni elde ettiğinde, "saf" ve "nedensiz" gibi görünen korku, dışsallaştırdığı, somutlaştırdığı, avuçlarının içine aldığı ve biçim verdiği "duygulara" yerini bırakır. "Akıl" ve "düşünme", korkularla baş etmek için biricik araçtır.

Ve bu mücadelenin Spinoza'nın felsefesinde, özellikle *Etika*'da ifadesini bulan felsefi kuramında kurucu bir yeri vardır. Yalom'un kitabının en yaratıcı kısımlarından biri, Franco aracılığıyla Spinoza'ya gerçekleştirdiği kurgusal terapi ile düşünürün felsefesini mükemmel bir biçimde birleştirmesidir. Yazar, Spinoza'yı farklı bir okuma biçimine tabi tutmaz ya da örtük (zımni) anlamlarını bulup çıkarmaya çalışmaz; basitçe, açıkça, dosdoğru onun düşüncelerini terapiye nakşeder.

Rosenberg gibi yersiz yurtsuz olan; ama "kendisini derisinin altında yuvasında hisseden", bu nedenle de başka bir otoriteye kendini kabul ettirme veya başkalarınca onanma gereksinimi içinde olmayan Spinoza, bağlanmanın farklı bir biçimini bize sunar.

Yalom, bunu açıklamaya giriştiğinde, anlaşılması emek isteyen, geometrik bir yapıda felsefi savlarla örülmüş *Etika*'ya başvurur. Spinoza'yı şöyle konuşturur: "...Bağlantı fikrine farklı bir açıdan bakıyorum. Bağlantı kurmaktan çok, ayrıksılığın ortadan kalkmasından kaynaklanan hoş tecrübeler arıyorum ben." Yalom bu düşünceleri, kitabının son bölümünde açmaya çalışıyor, ama kısa bir biçimde... Filozofun bağlanmaya farklı yaklaşımını anlamının en iyi yolu *Spinoza Problemi*'ni, hatta elbette *Etika*'yı okumaktan geçiyor.

Prof. Dr. Filiz Zabcı, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.